

Soldater

Tilgængelighed 75 år (fra den værnepligtiges fødselsår)

De hyppigst benyttede kilder til at belyse soldaternes historie er lægdsruller. Desuden kan lægdsrullerne benyttes til at belyse en persons flyttemønster. Den skiftende lovgivning har imidlertid betydet, at de personer, som man kan forvente at finde i lægdsrullerne, ændrer sig. Desuden skal man være opmærksom på, at det langt fra er alt materiale, som er bevaret. Hvis man opdager en lakune, findes der enkelte lægdsruller i den centrale udskrivningsmyndigheds arkiv på Landsarkivet for Sjælland.¹

Perioden indtil 1800:

I 1600-tallet blev det flere gange pålagt gods-ejerne at stille med mandskab til krigstjeneste, samtidig med at kongen også selv lod udskrive til hæren. Med plakat af 1737 og forordning af 1739 oprettedes en landmilit, og herefter blev soldaterudskrivningen endeligt overladt til godsejerne, indtil der kom en ny lovgivning i 1800.

Det var udelukkende bondebefolkningen, som var værnepligtige, og de blev indskrevet ved fødslen. Man indrettede landet i en række administrative kredse kaldet lægder, som udskrivningen skete ud fra. Godsejeren skulle føre lister over det værnepligtige mandskab kaldet lægdsruller.

De ældste lægdsruller eller lægdsregistre findes i godsarkiverne eller i amtsarkiverne. Der er dog ikke bevaret særlig meget materiale. De minder i deres opstilling om jordebøger, og giver ikke særlig mange oplysninger om de enkelte personer. De indeholder oplysninger om:

- Faderens navn
- Oplysninger til beregning af lægdets størrelse
- Navn og alder på den udskrevne

¹ Landruller for Nordborg og Haderslev amter samt 8 sogne i Sønderborg amt 1847-1869. Søruller for Nordborg og Haderslev amter 1844-1864

Perioden 1800-1867

Perioden 1800-1849/1850

Med forordningen om landforsvarets ordning fra 1800 blev soldaterudskrivningen et rent statsligt anliggende, og der blev opbygget en administration til at varetage soldaterudskrivningen.

Det var stadig kun bondestanden, der var værnepligtige, og her var det fødselskriteriet, som gjaldt. Det vil sige, at også bondesønner, som flyttede til købstaden, var værnepligtige. For at holde styr på, hvem der var bondestand af fødsel, skulle indskrivningen i lægdsrullen ske i det første leveår. Adelige, gejstlige og verdslige embedsmænd, degne og skolelærere var undtaget fra militærtjeneste. Desuden forsøgte man så vidt det var muligt, at fritage gifte værnepligtige over 24 år, og "enestesønner". Enestesønner var værnepligtige, der ingen brødre havde, og de blev fritaget for soldater-tjeneste, fordi de skulle overtage gården.

Det udskrevne mandskab skulle være mellem 18 og 36 år, og tjenestetiden var 8 år.

Perioden 1849/1850-1867

Ved lov af 12. februar 1849 blev der indført almindelig værnepligt i Danmark, og dvs. også i enklavesognene, som hørte under kongerigsk lovgivning.² For enklavesognene findes de originale lægdsruller på Rigsarkivet og på mikrofilm frem til 1860 på Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Dog findes årene 1863-1870 i Tønder amtsarkiv.

Med lov af 26. august 1850 blev den almindelige værnepligt indført i Slesvig. De to love lå tæt op ad hinanden. Med indførelsen af den almindelige værnepligt vil alle unge mænd principielt kunne findes i lægdsrullerne. Som

² Enklavesognene er sognene Agerskov, Arrild, Bevtoft-Tislund, Branderup, Brøns, Fole, Gram, Hjerting-Lintrup, Hviding, Rejsby, Hygum, Højrup, Nustrup, Roager, Rødding, Skrave, Skrydstrup, Skærbæk, Spandet, Toftlund, Vodder, Øster Lindet, Ballum, Daler, Døstrup, Emmerlev, Mjolden-Randerup, Møgeltønder, Rømø og Visby.

udgangspunkt blev det med lovene bestemt, at alle mænd, der var født i 1826 eller senere skulle optages i lægdsrullen. Man fjernede de fleste af de undtagelser, der hidtil havde været for, hvem der skulle udskrives. Det var nu kun ordinerede gejstlige og lærere, der var fastansat ved købstads- og distriktsskoler, der var undtaget fra værnepligten.

Fra og med 1849/1850 blev man indskrevet i lægdsrullen, når man fyldte 15 år eller efter konfirmationen i modsætning til tidligere, hvor man blev indskrevet ved fødslen. Værnepligten gjaldt indtil man fyldte 38 år og altså 2 år længere end tidligere.

Lægdsruller 1800-1867

Der skulle føres to typer af lægdsruller over udskrivningsmandskabet: Hovedruller og tilgangsruller. Hovedruller var en oversigt over samtlige værnepligtige i et givent år. I begyndelsen blev de ført hvert år, men snart kun hvert 3. år og senere kun hvert 6. år. I den mellemliggende periode skulle der føres tilgangsruller, over dem, som blev optaget i rullen, enten fordi de nåede den registreringspligtige alder, eller fordi de flyttede til lægdet og i forvejen stod opskrevet i en rulle. Når en person blev slettet fra en rulle, enten fordi han nåede ud over den værnepligtige alder, blev kasseret eller flyttede, blev det noteret i den rulle, hvor den værnepligtige senest var indført.

Lægdsrullerne og det øvrige udskrivningsmateriale findes i godsarkiverne, amtsarkiverne og amtsstuearkiverne.

Lægdsrullerne indeholder oplysninger om:

- Læggets nummer og evt. navn
- Den værnepligtiges nummer, navn, alder og fødested
- Navnet på den værnepligtiges far eller mor
- Sessionsnoteringer om fx fysik og sundhedstilstand
- Evt. flytteoplysninger.
- Fritagelses- eller kassationsgrunde
- Evt. dødsår

Søruller

Flådens værnepligtige kom fra de grupper af befolkningen, hvis erhverv var knyttet til søen fx sømænd, fiskere og lign. Udskrivningen fo-

regik fra de landsogne, der havde adgang til havet og fra 1770 også fra købstæderne. De personer, der blev udset til at gøre tjeneste i flåden, blev fra 1802 og indtil 1861 optaget i særlige søruller, før og efter den tid indførtes de i de almindelige lægdsruller.

Folk blev indskrevet som 16-årige eller efter konfirmationen, og stod i rullen indtil de fyldte 50 år.

Sørullerne findes i amtsarkiverne, herredsfo-gedarkiverne, godsarkiverne og byarkiverne.

Stambøger

I Forsvarets Arkiv, som befinder sig på Rigsarkivet, findes man militærets stambøger. Stambøger er militærets personregistrering af dets stammandskab såvel officerer, underofficerer og menige, som blev ført ved det enkelte regiment fra 1747-1900 dvs. for Sønderjyllands vedkommende indtil 1867. Hvilke oplysninger man kan finde heri skifter over tid, men udover personlige oplysninger som navn, fødested og alder findes der et stort antal militære oplysninger om regiment, rang mm.

Stambøgerne er ført ved de militære enheder, og man skal derfor vide, hvilket regiment den person man undersøger, har tjent ved. Denne oplysning får man i lægdsrullen. På Rigsarkivets hjemmeside: www.sa.dk/ra kan man læse mere om de militære stambøger.

Ansøgning om erindringsmedalje for deltagelse i de slesvigske krige

På Rigsarkivet findes omkring 120.000 ansøgninger om erindringsmedalje for deltagelse i de slesvigske krige i henholdsvis 1848-1850 og i 1864. I ansøgningerne får man personlige oplysninger samt militære oplysninger om kompagni, tjenestetid, evt. lazaretophold og fangenskab. Ansøgningerne findes i papirkopi på Rigsarkivet ordnet alfabetisk efter efternavn.

Sønderjylland 1867-1920

Da Sønderjylland blev indlemmet i Preussen i 1867, kom den almindelige preussiske værnepligt også til at gælde for sønderjyderne.

Alle mænd blev i det år, de fyldte 20, indskrevet i den alfabetiske liste i den kommune, de

boede i. Den alfabetiske liste svarer til lægdsrullen, og er altså en oversigt over samtlige værnepligtige mænd. De alfabetiske lister er anlagt årgangsvis for hver kreds,³ og herunder er sognene ordnet alfabetisk. De alfabetiske lister ligner de danske lægdsruller fra 1920 og frem, men indeholder dog fyldigere oplysninger. Den værnepligtige blev stående i den samme liste, selvom han flyttede efter optagelsen, hvis flytningen skete inden for kredsen. Ved flytning til en anden kreds, blev han overført til den nye liste, men stadig under sin fødselsårgang.

Alfabetiske lister

De alfabetiske lister findes i landrådsarkiverne, og de er så godt som fuldstændigt bevaret. De alfabetiske lister indeholder oplysninger om:

- Kommunenummer og navn
- Den værnepligtiges nummer, navn, alder, fødested, religion og erhverv
- Forældrenes navne
- Om forældrene er levende og evt. bopæl
- Sessionsnoteringer om fx fysik og sundhedstilstand
- Oplysninger om evt. flytninger og udeblivelse

Stamruller

Lokalt i kommunerne førte man de såkaldte stamruller, som danner forlæg til de alfabetiske lister. Disse er dog ikke bevaret i samme grad som de alfabetiske lister. Stamrullerne supplerer ofte indholdet i de alfabetiske lister. Stamrullerne findes enten som parallelle serier i landrådsarkivet eller i landsarkivets samling af preussiske kommunearkiver.

Restantenlister

Restantenlister indeholder oplysninger om personer, der er udeblevet fra session uden lovlig grund. I de alfabetiske lister vil der være en henvisning til *Restantenlisterne*. I *Restantenlisterne* vil der ofte være en henvisning til *Rechercesager* og *Nachweisung-lister*, se nedenfor.

Rechercesager

Hvis en person ikke mødte på session, og ikke havde en lovlig grund dertil, blev der iværksat en eftersøgning af vedkommende. Eftersøgningssagerne findes i landrådsarkivet i *Rechercesagerne*.

Nachweisung-lister

I landrådsarkiverne findes såkaldte *Nachweisung-lister* over militærpligtige, der er udvandret uden tilladelse. *Nachweisung-listerne* er sammensyede tabellariske fremstillinger (lister), hvor der ofte er store fyldige kommentarer fx om hvor vedkommende opholder sig, hvornår vedkommende er rejst, hvordan vedkommende er rejst samt evt. breve hjemsendt fra Amerika.

Værnepligtkort

I Landsarkivets samling af mindre embedsarkiver i pakke 369 findes en række værnepligt-kort for nogle af de sønderjyder, som gjorde tysk militærtjeneste i 1914-18.

Perioden 1920 - :

Efter Genforeningen blev den almindelige danske værnepligt indført i Sønderjylland. Danmark var på dette tidspunkt inddelt i 6 udskrivningskredse, og Sønderjylland blev den 7. udskrivningskreds. Hver udskrivningskreds er inddelt i en række lægdsforstanderier, der er inddelt i lægder.

Den almindelige værnepligt gælder alle danske drenge. I 1912 blev de sidste fritagelser for værnepligt afskaffet.

Alle unge mænd optages i lægdsrullen i den kommune, hvor han er bosiddende i det år, han fylder 18. Han bliver stående i rullen, til han er fyldt 36. Hver lægdsrulle har et kendetegn i form af et bogstav og hver værnepligtig et nummer. Den første lægdsrulle efter Genforeningen har bogstavbetegnelsen S og omfatter alle værnepligtige, der er født i perioden 1888-1902. Lægdsrullen for 1921, som er den første regulære lægdsrulle efter Genforeningen, har bogstavbetegnelsen T og omfatter fødselsårgang 1903. Rullen for 1922 med fødselsårgang 1904 har bogstav U osv.

Lægdsrullerne findes i politimesterens, lægdsforstanderens eller sognefogedens arkiv og indeholder oplysninger om:

- Den værnepligtiges fulde navn, fødested og fødselsdato
- Faderens eller moderens navn og stilling
- Mødedato og hjemsendelsesdato
- Tjenstlige oplysninger
- Evt. flytninger angivet ved en firedelt nummerbetegnelse

³ Kredsen svarer nogenlunde til de gamle danske amter.

Udskrivningskilder til soldaterhistorie

Periode	Hvem var værnepligtig?	Hvem var undtaget fra værnepligt?	Indskrivningsår	Værnepligtsalder	Hvilke arkivalier findes der?	I hvilket arkiv findes kilderne?	Oplysninger
- 1800	<ul style="list-style-type: none"> Mænd af bondestand 	<ul style="list-style-type: none"> Mænd ikke født af bondestand Kvinder 	0 år	18-36 år	<ul style="list-style-type: none"> Lægdsruller Lægdsregistre Sessionsmateriale 	<ul style="list-style-type: none"> Godsarkiver Amtsarkiver Amtsstuearkiver 	Materialet minder i opstilling om jordebøger, hvor hver jordbruger er opført med antal plove, skattebeløb samt navn og alder på mandlige familiemedlemmer.
1800-1850	<ul style="list-style-type: none"> Mænd af bondestand Købstadsbeboere, hvis fader var af bondestand 	<ul style="list-style-type: none"> Adelige Gejstlige Verdslige embedsmænd Degne og skolelærere Kvinder 	0 år	18-36 år	<ul style="list-style-type: none"> Lægdsruller Tilgangslistes Sessionsmateriale Søroller (1803-1861) 	<ul style="list-style-type: none"> Godsarkiver Amtsarkiver Amtsstuearkiver Byarkiver 	<ul style="list-style-type: none"> Lægkets nummer Navnet på lægdet Den værnepligtiges nummer, navn, alder og fødested Navnet på den værnepligtiges far eller mor Sessionsnoteringer om fx fysik og sundhedstilstand Evt. flytteoplysninger
1850-1867	<ul style="list-style-type: none"> Alle mænd 	<ul style="list-style-type: none"> Ordinerede gejstlige Fastansatte lærere Kvinder 	15 år eller efter konfirmation	18-38 år			
1867-1920	<ul style="list-style-type: none"> Alle mænd 	<ul style="list-style-type: none"> Kvinder 	20 år	20-36 år	<ul style="list-style-type: none"> Alfabetiske lister Stamruller Restantenlisten Recherchsager Nachweisungslistes 	<ul style="list-style-type: none"> Preussiske kommunearkiver Landrådsarkiver 	<ul style="list-style-type: none"> Kommunennummer og -navn Den værnepligtiges nummer, navn, alder, fødested, religion og erhverv Forældrenes navne Om forældrene er levende og deres evt. bopæl Sessionsnoteringer om fx fysik og sundhedstilstand Oplysninger om evt. flytninger og udeblivelse
1920-	<ul style="list-style-type: none"> Alle mænd 	<ul style="list-style-type: none"> Kvinder 	18 år	18-36 år	<ul style="list-style-type: none"> Lægdsruller 	<ul style="list-style-type: none"> Politimesterarkiver 	<ul style="list-style-type: none"> Løbenummer Den værnepligtiges fulde navn, fødested, -år og dato Faderens eller moderens navn og stilling Mødedato og hjemsendelsesdato Tjenstlige oplysninger Evt. flytninger angivet ved en firedelt nummerbetegnelse